

מגדל השן מעולם לא היה מסוגר יותר

תצלום: ניר כפרי

**אקדמיה בסביבה משתנה:
מדיניות ההשכלה הגבוהה
של ישראל 1952-2004**

עמי וולנסקי, סדרת קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד, מוסד שמואל נאמן, 422 עמ', 88 שקלים

דליה מרקוביץ'

דטורנטים הם קבוצת מיעוט בחברה הישראלית. מעמדם כקבוצת מיעוט, בניגוד למעמד הסטודנטים במדינות רבות אחרות שחולקות עם ישראל מעמד כלכלי דומה, ניכר בזכויותיהם הדלות, במקום השולי שמקצה להם השיח הציבורי ובמיעוט המחקרים העוסקים בתיאור ובניתוח ביקורתי של מצב ההשכלה הגבוהה בישראל.

הספר "אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004", שראה אור בימים אלה בהוצאת הקיבוץ המאוחד, לא יתרום רבות לשינוי המצב הזה, אף שהוא עשיר במידע ובפרטים. מחבר הספר, עמי וולנסקי, היה בעבר יועץ לענייני השכלה גבוהה לארכי עה שרי חינוך, וסגן המנהל הכללי של משרד החינוך לתכנון ולהערכה. אף שהספר מבוסס על ניסיונו ארוך השנים של וולנסקי "בשירות", המחבר אינו נוקט עמדה ביקורתית אבל גם אינו לוקח "אחריות מיניסטריאלית" על כמה מן הממצאים.

בטון יבש של כתב חדשות-חוץ פורש וולנסקי את מערכת היחסים המורכבת שבין חברה, שלטון וקהילה מרעית. הספר נפתח בתיאור המהלכים הארוכים והסכר כים שהביאו לגיבוש החוק להשכלה גבוהה ב-1958. תהליך החקיקה שיקף אז ניגוד קוטבי בין עמדת המדינה לעמדת האקדמיה. בשעה שהמדינה ביקשה להלאים את מערכת ההשכלה הגבוהה לצרכיה, תבעה האוניברסיטה חירות אקדמית. בחלוף השנים העמיקה האקדמיה את אחיזתה במג

הפגנות סטודנטים באוניברסיטת תל אביב, מרץ 2005

דל השן, תוך שהיא מעניקה למושג "חיי רוח" משמעויות חדשות. בעקבות החוק להשכלה גבוהה, נוסדה המועצה להשכלה גבוהה (להלן המל"ג), שזכתה למעמד מונופוליסטי בקביעת מדיניות ההשכלה הגבוהה. ב-1974 הקימה לה המועצה להשכלה גבוהה ועדת משנה לתכנון ולתקצוב (להלן הו"ת), שנהפכה לגוף הביצועי של המועצה. הו"ת הפקדה על חלוקת משאבי ציבור בין האוניברסיטאות

ועל ויטות היקף הלומדים, אך היא לא עסקה רק בשמירה על מסגרת התקציב ועל "תכנון כהתאם לצרכים לאומיים" (עמ' 112), אלא שמרה גם (ואולי בעיקר) על הרכב החברים בוועדה. למרות הגידול הרב במספר המכללות שמרו הו"ת והמל"ג בתקיפות על הרכבן ההומוגני, שייצג בעיקר את האינטרסים של האוניברסיטאות ולא של מוסדות אקדמיים אחרים. וולנסקי מתאר בספרו בחרדה

את הצעת החוק לתיקון הרכב המל"ג שהגישה לימור לבנת, או חברת כנסת וכיום שרת החינוך, בשנת 2000. לבנת טענה כי הרכב המועצה להשכלה גבוהה מייצג מונופול "השומר על כוחו ומונע את הרחבת ההשכלה הגבוהה ואת השיוע התקציבי למוסדות נוספים" (עמ' 336). המל"ג הסתייגה מהצעת החוק של ח"כ לימור לבנת, ואולם ב-2001 הפכה לבנת לשרת החינוך, והמחלוקת סביב הרכב המועצה

התלקחה מחדש. בסופו של דבר אישרה הממשלה את הרכב המועצה העשירית להשכלה גבוהה כפי שהציעה שרת החינוך. וולנסקי מסכם את האירוע כך: "הטיעור נים אשר הועלו כלפי המועצה להשכלה גבוהה, כי היא פועלת כמונופול המבקש לייצג את האינטרסים של האוניברסיטאות כאמצעות נציגיהן במועצה, אינם עומדים במבחן כסיסי של נתונים רשמיים.

דליה מרקוביץ' מתגבט עבודת דוקטור בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים

בשנים תשנ"ב (1991-1992) ותשס"ב (2001-2002) הוסמכו 30 מוסדות להשכלה גבוהה נוספים בידי המר עצה להשכלה גבוהה השמינית והתשיעית. קצב הגיי דול הממוצע של האוניברסיטאות באותו עשור עמד על 3.6%, ואילו זה של המכללות עמד על 19.2% – והכל כתוצאה מהחלטת מל"ג וות"ת (עמ' 340). באמצעות נתונים אלו ביקש וולנסקי לחזק את ידי המל"ג, ואולם דווקא הם מגוללים את סיפור הדרתן של האוכלוסיות המוחלשות אל מחוץ לכותלי האוניברסיטה.

האוניברסיטאות שמרו באופן עקבי על גודלן ועל תקציביהן. כפי שמציין וולנסקי, הרחבת ההשכלה הגבוהה נעשתה בעיקר באמצעות פתיחת מוסדות חדשים, לא אוניברסיטאיים, שאליהם נותבו סטודנטים פוטנציאליים רבים. תהליך זה החל בעקבות הגידול הדרמטי שחל בשיעור הזכאים לתעודת בגרות בשנות ה-80. עקב הגידול במספר בעלי התעודות, התאזרח באקדמיה הבחינה הפסיכומטרית. כשגם חסימה זו לא הועילה החליטה המל"ג על הרחבת מספר הלומדים באמצעות ייצור מסלול אקדמי נפרד הידוע בכינוי: "מסלול המכללות". המכללות היו פיתרון נוח, שכן הקמת אוניברסיטה חדשה היתה נוגסת בתקציב של המוסדות הקיימים. כך הפכה ההשכלה הגבוהה למוצר סלקטיבי, שניתן לקנות עליו בעלות בעיקר בדרכים עוקפות. מחקרים רבים טוענים כי הרחבת ההשכלה הגבוהה מעלה אמנם את שיעורי המשתתפים מקרב כל הקבוצות, אך הלכה למעשה, האי-שוויון המעמדי נותר על כנו. תהליך ההרחבה הופך בעצם לתהליך הדרה.

"תמונת המצב" שפירסם מרכז אדוה מתקפת את המסקנות הללו. מהנתונים עולה שהאוניברסיטה רוחה שיעורים גבוהים של סטודנטים ערבים ומזרחים. כך למשל: 60.5% מהמועמדים מבאקה אל גרביה שביקשו

להירשם לתואר ראשון, נרחו. בערעה עמד שיעור הנירחים על 56.4% מכלל המועמדים, מטמרה על 50% ועוד. המצב בעיירות הפיתוח חמור גם הוא. מדימונה נרחו 26.2% מכלל המועמדים, מבית שמש נרחו 20.8%, מקרית מלאכי 18.9%, ועוד. נתונים אלה מצטברים לכלל פערים משמעותיים: בעוד ששיעור הלומדים היהודים באוניברסיטה עומד על 24.5% מכלל מסיימי י"ב, עומד שיעור הלומדים הערבים על 10.6%. גם שיעור הלומדים יוצאי אירופה-ארה"ב (32.6% מכלל הלומדים) כפול מזה של יוצאי אסיה-אפריקה (16.5%). המכללות, בניגוד לאוניברסיטאות, אינן זוכות כמעט בכספי הות"ת, הנשלט כאמור באופן מלא על ידי נציגי האוניברסיטה. כיוון שכך, המכללות מתמקדות בעיקר בהוראה ולא במחקר, רמתן האקדמית של הסגל המלמד בהן נופלת מזו של הסגל המקביל באוניברסיטה, וגם שירותים נלווים, כמו ספריות או מעבדות מחקר, מפסידים מחלוקת העוגה התקציבית. אם נביא בחשבון שהמכללות קולטות בעיקר סטודנטים מהפריפריה, לא נתקשה להגיע למסקנה כי מסלול המכללות משחזר אי-שוויון אתני-לאומי, אגב שימור האליטיון הסלקטיבי של האוניברסיטה (ועל כך יעיד הדימוי הנמוך שהתגבש סביב המכללות). מצב זה הלך והחריף עם הרחבת שוק ההשכלה הגבוהה באמצעות שלוחות של אוניברסיטאות מחו"ל. השלוחות הקיפו את המושג השכלה-גבוהה במר-אות, והביאו לריכוז קיצוני של המערכת.

מאז שנות התשעים גדלו מאוד ניסיונות ההתערבות של המחוקק בפרדס המסוגר של ההשכלה הגבוהה: ח"כ מוחמד ברכה ואחרים הגישו הצעת חוק להקמת אוניבר-סיטה בנצרת ובאזור המשולש; ח"כ סופיה לנדבר ואחרים הגישו הצעת חוק להקמת אוניברסיטה באשדוד; ח"כ סילבן שלום הגיש הצעת חוק שביקשה לאפשר פתיחת שנה א' ללא סייגים ותנאי קבלה; ח"כ יאיר פריץ ואחרים ביקשו שלפחות 10% מהסטודנטים המתקבלים ללימודים לתואר בוגר יהיו תושבי קבע באזורי ספר; ח"כ יוסי שריד ואחרים הגישו הצעת חוק לביטול הבחינה הפסיכומטרית; ח"כ זבולון אורלב ביקש להעניק תארים אקדמיים ללימודים תורניים ועוד.

וולנסקי רואה בהצעות של חברי הכנסת סוג של התערבות לא לגיטימית. "חלק מהצעות החוק", הוא טוען, "ביקשו להציג צרכים פרטיקולריים של קבוצות חברתיות שאותן ייצגו חברי הכנסת". מהלך זה עלול להביא לדעתו ל"זילות ההשכלה הגבוהה" (עמ' 338). אף שחלק מההצעות מדיפות רוח מדאיגה של הפרטה או הלאמה, לא ניתן להגדיר את הביקורת הגלומה בהן רק כהבל אינטרסנטי צר. מבט משווה (שאינו מצוי בספר), מלמד שמדינות רבות במערב "מפיקות" שכבה אינטל-קטואלית מבוססת, דווקא מפני שהאקדמיה אינה מערימה על הסטודנטים קשיי קבלה. בשוודיה, למשל, אין בחינות בגרות. הקבלה לאוניברסיטה מותנית בציר ני גמר של בית הספר, שאותם ניתן לשפר במבחנים חוזרים; בהולנד מתבססת הקבלה לפקולטות יוקרתיות על הגרלה; בגרמניה הלימודים ניתנים חינם אין כסף. אין להתפלא לפיכך, שבשנים האחרונות גדל בכ-35% שיעור הסטודנטים הישראלים הבוחרים ללמוד בחו"ל. למרות זאת, האוניברסיטאות הישראליות נסוגו משיטת ה"מיצורף", שביטלה את התלות המוחלטת בבחינה הפסיכומטרית. למרות שהבחינה הפסיכומטרית (שעולה לסטודנט אלפי שקלים), הוכחה כמפלה על בסיס הטיה תרבותית ומיגדרית – הממד צאים מצביעים על פער ממוצע של 40 נקודות לטובת גברים, על הישגים גבוהים יותר בערים הגדולות ועל פער של 16% לטובת מוצא מערבי – בוטלה שיטת ה"מיצורף" כבר בשנה הראשונה שבה יושמה.

למרות עובדות אלה, וולנסקי מסרב להכיר בביקורת שמטיח המחוקק באקדמיה. אליבא דוולנסקי, האוניבר-סיטה עושה כל שביכולתה כדי לתקשר עם השוליים הרחבים של החברה הישראלית. כך, למשל, הוא מציין כי: "חברי עמותת 'בשער', שבה חברים 700 מרצים, התארגנו באופן וולונטרי למלא שליחות בעיירות פיתוח ובשכונות מצוקה (...). אנשי מכון ויצמן יזמו כבר בשנות ה-70 את פרויקט החונכות פר"ח" (עמ' 352).

מקומם של הנתונים הלא-מחמיאים שהצעות החוק נסמכות עליהם נפקד מן הספר. כך, למשל, שיעור יוצאי צפון אפריקה הלומדים באוניברסיטאות בישראל

נמוך בהרבה משיעור הסטודנטים מקרב קהילות יהודיות צפון-אפריקאיות בצרפת. נתונים דומים מאפיינים גם את הקהילות הפלסטיניות מחוץ לישראל. אך הספר אינו מטריד את עצמו במחקר משווה, ובאותה רוח גם אינו טורח לשאול מיהו הסטודנט הישראלי, ומיהו החוקר הישראלי. נראה כי הרכב אוכלוסיית הסטודנטים והחוקרים אינו נתפס כמרכיב רלוונטי בניתוח הישגי ההשכלה הגבוהה.

גם סוגיות מטרידות אחרות מתחום המדיניות, כמו טיהור הקמפוס מפוליטיקה, אינן זוכות לדיון. האוניבר-סיטה שמצטיירת מספרו של וולנסקי אינה מקום של הטלת ספק. להיפך: הספר מטפח את תדמיתה הסטרי-לית של האקדמיה ואף רואה בכך יתרון, שכן ביקורת או מעורבות חיצונית עלולים, לדעת המחבר, "להרחיק את הכוחות והמוחות (האקדמיים) הנחוצים למדינה" (עמ' 376). מי שיהרהר בזמן קריאת הספר בתפקיד המהפכני שייחס אנטוניו גראמשי לאינטלקטואלים ימצא את עצמו במבוכה. נראה שהסקט של וולנסקי הולך בעקבותיו של אלן בלום: בספרו מעורר המחלור קת, "דלדולה של הרוח באמריקה", מקונן בלום על "שקיעתה" של האקדמיה בארה"ב בעקבות מהפכות הסטודנטים שניצתו בקמפוסים בשנות ה-60. כמו אצל בלום גם אצל וולנסקי, האינטלקטואלים הם שומרי הראש של ההגמוניה, והאוניברסיטה היא לא יותר מאר-גון טכנוקרטי שמקדיש את כל מרצו לשימור מעמדו.

מה קרה לאוניברסיטה מאז ימי "ברית שלום" – תנועה שהקימה קבוצת אינטלקטואלים באוניברסיטה העברית ודגלה בכינון אוטונומיה יהודית-ערבית דר-לאומית? מי הם ממשיכי דרכם של חברי תא הסטודנטיים הסוציאליסטי "שש", שהוקם באוניברסיטת חיפה? כיצד הפכה האקדמיה, בריבון, גם לסחורה וגם למוסד שמתנהל כמו גילדה מסוגרת? כיצד הוכפף המחקר לצורכי הצבא, התעשייה ובעלי ההון? שאלות אלה רבות אחרות לא מוצאות להן תשובה במסגרת הדיונים הארוכים שמייחד הספר למעמד הות"ת והמל"ג. אם לשפוט את האקדמיה הישראלית המצטיירת מדפיו, נראה כי "מגדל השן" מעולם לא היה מסוגר יותר.